

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культура
України

Випуск 7
Мистецтвознавство

Збірник наукових праць

Харків
2000

Успіхи і труднощі радянської влади // Повн. збір. тв. - Т. 38. 24. *Ленін В.І.* Доповідь про партійну програму 19 березня // ПІЗТ.- Т. 38. 25. *Ленін В.І.* Розкол німецьких комуністів // Повн. збір. тв. - Т. 41. 26. *Воропаєв Д.А., Новілев А.М.* Борьба КПСС за создание военных кадров. - М., 1960. 27. *Федюжан С.А.* Великий Октябрь и интеллигенция. - М., 1972. 28. *Ленін В.І.* Доповідь про зовнішню і внутрішню політику Ради народних комісарів // Повн. збір. тв. - Т. 38. 29. *Литвинова В.П.* Борьба за использование буржуазной интеллигенции в социалистическом строительстве в годы гражданской войны и восстановления народного хозяйства (На материалах Украины): Канд. дисс. - Х., 1972. 30. *Терлецький В.М.* Академія наук Української РСР. 1919-1969: Корот. іст. нарис. - К.: Наук. думка, 1969. 31. *Історія Академії наук Української РСР.* - Кн. 1. - К.: Наук. думка, 1972. 32. *Перший рік існування Української академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р.* - К., 1919. 33. *СУ УРСР.* - 1921. - №17. - Ст. 515. 34. *Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов:* Док. и мат. - К., 1938. 35. *Вища школа Української РСР за 50 років.* Ч. 1. - К., 1967. 36. *ЗУ України.* - 1919. - №4. 37. *Культурне будівництво в Українській РСР:* Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959 рр. - К.: Держполітвидав, 1959. 38. *Ряпко Я.* Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920-1924). - Х., 1925. 39. *Пролетарій.* - 1921. - 29 квіт. 40. *Звіт Наркомосу України за 1920 р.*

Надійшла до редколегії 7.09.2000 р.

УДК 930.85(477) "192"

В.В. Вучинський

КУЛЬТУРА І БІЛЬШОВИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Досліджується національна політика більшовиків початку 1920-х рр. в Україні та теорія « боротьби двох культур », висунута Д. Лебедем

Грудневий референдум 1991 р., який підтвердив прагнення українського народу жити у вільній, демократичній і цивілізованій державі, поставив перед країною велику кількість життєво важливих проблем. Ці проблеми не вирішувалися, або вирішувалися не на користь нашого народу протягом сотень літ чужоземного панування. Серед тієї величі соціально-економічних проблем, які доводиться долати молодій українській демократії, проблеми української мови, культури і патріотичного виховання посідають чільне місце. Тільки народ, що усвідомлює себе, як єдину етнокультурну цілісність, має активну громадську позицію, вболіває за свою державу, розуміє власну відповідальність за існування рідної культури, може бути справжнім господарем цієї землі.

Часи поневолення України, попередній період тоталітаризму й планомірної русифікації, залишили нам у спадок важкий тягар духовних і соціальних проблем. Майже повна русифікація урбаністичних центрів України, денационалізація української інтелігенції, другорядне трактування української мови і культури призвели до духовного зубожіння, національного нігілізму та асиміляції українців. Деякі дослідники стверджують, що якби такий стан речей продовжував би залишатися, то за яких-небудь 50 років можна було очікувати повної денационалізації української нації. Проте міжнародні події та референдум 1991 р. дали нам, можливо, останню можливість збудувати свою державу,

свою націю у цивілізованому, демократичному розумінні цього поняття. Ось чому автор вважає успішне вирішення зазначених вище проблем української культури запорукою побудови незалежної України, для чого слід використати як власний так і міжнародний досвід з цього питання.

У новітній історії України були періоди, коли ці питання так само гостро стояли перед українцями, зокрема період Визвольних змагань 1917-20-х рр. та період радянської українізації. Саме в другий період були реалізовані в значній мірі культурницькі гасла проголошені попереднім періодом, незважаючи на те, що вся ця політика українізації химерним чином перепліталася з партійною ортодоксальністю та тиском, який постійно здійснювала комуністична партія на українських інтелектуалів через цензуру та каральні органи. Порівнюючи період початку 1920-х рр. із сучасним станом української культури, не можна не побачити певної подібності проблем.

Основною метою публікації є розгляд питань стану української культури 1920-х рр., співіснування української і російської культур, більшовицька політика щодо української культури в ті роки. Вибір теми дослідження не випадковий, оскільки саме ця горезвісна «теорія боротьби двох культур», висунута Д. Лебедем, відбиває реальний стан речей в культурі на той час. А її критика, протягом майже всього періоду українізації, дає нам ключ до розуміння теоретичних засад національної політики українських комуністів. Завданням цієї розвідки є розгляд даної «теорії» в контексті загальної культурної політики 1920-х рр., і її аналіз з позицій сьогодення.

Незважаючи на те, що дана «теорія» та її критика є цікавою й суперечливою подією української культури, вона залишається все ще мало дослідженою. При написанні статті автор користувався публікаціями самого Д. Лебеда та його критиків М. Скрипника [1; 2] А. Хвилі, О. Шумського та ін. Безумовно, цікавою для нашого дослідження є праця довоєнного автора С. Николишина [3]. Серед сучасних західних дослідників значну увагу їй приділяли в своїх творах І. Кошелівець [4], Д. Мейс [5], Ю. Шевельов [6] та ін.

Розглядаючи причини виникнення «теорії боротьби двох культур», слід передусім з'ясувати ставлення більшовиків до української мови і культури на час захоплення ними влади. В. Ленін, який вчасно відчув потенційні можливості утилітарного використання національного питання, встав на шлях повної підтримки права поневолених неросійських народів на самовизначення, звичайно ж, під проводом партії більшовиків.

Полемізуючи з В. Леніном, польсько-німецька комуністка Роза Люксембург обвинуватила його в потуранні українському націоналізму, вважаючи, що «... український націоналізм був у Росії чимось цілком особливим, відмінним від націоналізму чеського, польського або фінського; український націоналізм був нічим іншим, як тільки звичайною вигадкою, забавою, звичайним кривлянням якої-небудь пари десятків дрібнобуржуазних інтелігентів, без найменших коріннів у господарських, політичних або духових відношеннях

країни, без будь-якої історичної традиції, бо Україна ніколи не була нацією або державою, без будь-якої національної культури, крім реакційно-романтичних віршів» [7]. Ця занадто революційна пані зовсім не розумілася на українській національній проблемі, на її взаєминах із Росією, і В. Ленін, який мабуть у глибині душі був цілком солідарний з Р. Люксембург, мусив виступити проти її поглядів, щоб підтвердити своє «право нації на самовизначення». Формально, в його творах така точка зору, що отримала назву «люксембургіанство в національному питанні», була осуджена, проте на практиці не здавала своїх позицій. У зазначений період слово «люксембургіанство» вживалося поряд зі словом «теорія боротьби двох культур».

У цей час для більшовиків, захоплених ідеями світової революції та можливістю легкого встановлення комунізму, національна проблема була небажаною реальністю на яку вони мусили тимчасово зважати. На їх думку, після остаточної перемоги комунізму в усьому світі національні відмінності мали зникнути. Це очікування на світову революцію, а з нею на зближення і злиття націй, було однією з головних причин нігілізму комуністів щодо національного питання.

Що стосується власне більшості КП(б)У, то її відношення до українського національного питання було, говорячи сучасною мовою, політикою подвійних стандартів. З одного боку, проголошувалася рівність російської і української мов, необхідність вивчення останньої. З іншого. партійна більшість нібито української КП(б)У вороже ставилася до української справи. По перше, ще не забувся період національної революції, по друге, українська мова сприймалася членами партії, як мова селянської непролетарської більшості. У кращому разі це було ставлення як до культури нижчого гатунку. В цей період можна виділити дві засади комуністичної політики: поступки щодо мови, але не чогось іншого; підкреслення рівнорядності, а не панування української мови, іншими словами, визнання російської мови однією з двох мов в Україні.

Починаючи з 1919 р. уряд видав низку декретів на користь української мови і культури, а 22 листопада 1922 р. ВУЦВК затвердив «Кодекс законів про народну освіту в УСРР», у ньому, зокрема, зазначалося про рівноправність української, як мови більшості населення України, особливо на селі, і російської, як мови більшості населення в містах. Цей «Кодекс...» чітко відбивав суть проблеми: на - селі українська, у місті - російська мови. Кількість декретів та резолюцій, що мали сприяти розвитку української мови, свідчить про те, що становище не поліпшувалося, а всі рішення залишалися на папері. Причинами кволого розвитку української мови і культури в цей період, порівняно з періодом Визвольних змагань, були не лише свіжі спомини про громадянську війну, опір російських або зрусифікованих груп населення, а мабуть найголовнішою, вирішальною причиною було те, що КП(б)У була неукраїнською партією за своєю суттю і складом, а лише територіальною одиницею РКП(б).

Розуміння більшовиками національної політики в Україні на початку двадцятих років найкраще пояснив емісар ЦК РКП(б) Г. Зінов'єв. Виступаю-

чи на V конференції КП(б)У в 1920 р., він бачив суть національної політики в Україні в створенні таких умов, щоб ніхто не міг заімпозити, що партія хоче заважати українському мужикові говорити українською мовою. На його думку врешті-решт переможе та мова, яка має більше коріння, яка є життєвішою, культурнішою. Звичайно, всі прекрасно розуміли, що нею буде російська мова, і те, що ніхто з присутніх не виступив проти такої заяви, говорить само за себе. Голова Раднаркому радянської України в 1919-23 рр. Х. Раковський на запитання, як він уявляє статус української мови, відповів, що вимога декларувати офіційну державну мову України є шкідливою для української революції. Він посилався на чисельність росіян та російськомовного населення в Києві, Одесі та інших центрів скучення пролетаріату, та на гадану обопільну зрозумілість української і російської мов.

На практиці в перші роки після встановлення радянської влади майже скрізь, у всіх державних установах, панувала російська мова, а українську зневажали і називали «собачою», як згадував В. Виниченко [6, с.78]. Про панування російської мови в цей час говорять і українські комуністи Е. Квірінг, Г. Гринько та ін. Найпромовистішим фактом пригніченого стану української мови і культури в цей час було те, що в 1921-23 рр. російських видань було значно більше українських. А ті упорядники, що видавали журнали і альманахи українською мовою, принизливо намагалися у передмовях до своїх видань пояснити, чому вони власне видають українською, задекларувати відданість ідеям пролетарської революції, відмежуватися від так званої «петлорівщини». У шкільній справі українська мова переважала лише у сільській початковій школі, проте міські школи в цей період майже всі були російськомовними.

Через такий стан освіти і культури дуже сильно відчувався контраст між містом і селом, виникало враження, що українська мова є мовою відсталого другорядної культури і тому немає великого сенсу її вивчати. Погляди, які пізніше висловить Д. Лебідь і які охрестять «теорією боротьби двох культур», сповідувала більшість комуністів у той час. Інша справа, що ніхто з лідерів партій так відверто про них не заявляв, зважаючи на офіційну позицію партії і на самого В. Леніна.

«Українська радянська енциклопедія» та «Encyclopedia of Ukraine» подають дуже мало інформації про Д. Лебеда. Мабуть, якби не горезвісна «теорія боротьби двох культур», історія не залишила б нам жодної згадки про цього партійного функціонера. Лебідь Дмитро Захарович, партійний радянський діяч УСРР, народився у 1893 р. в селі Лоцманська Кам'янка, тепер у складі міста Дніпропетровська. В 1917 р. був членом Катеринославської Ради робітничих депутатів, входив до так званої Катеринославської фракції більшовиків, відомої своїм нігілізмом щодо українського питання. Е. Квірінг був головним лідером цієї фракції і речником утворення Криворізько-Донецької республіки в січні 1918 р., яка проіснувала зі своїм раднаркомом до наступу німців. У 1920-24 рр. Е. Квірінг займає посаду Першого секретаря ЦК КП(б)У, а

Д. Лебідь - другого. Хоча В. Ленін і оголошував великоруському шовінізму «бій не на життя, а на смерть», на чолі КП(б)У поставив таких відвертих ворогів української культури.

Напередодні XII партійного з'їзду і VI! Всеукраїнської партійної конференції Д. Лебідь у своїй статті «Некоторые вопросы партийного съезда», що була надрукована в органі ЦК КП(б)У, газеті «Коммунист», висловив своє бачення того, якою має бути політика партії щодо української мови і культури. У стислому варіанті найкраще суть «теорії боротьби двох культур» виклав М. Скрипник у критичній статті «До теорії боротьби двох культур»: «...на Україні міська культура є російська, сільська – українська. Майбутність промовляє за пролетарську культуру, тобто за міську культуру, тобто за російську культуру. Шляхи майбутнього ведуть до злиття української культури з російською культурою, до цього приведе саме життя. Саме життя приведе до злиття української мови й російської мови, до об'єднання пролетарської й селянської, міської й російської культури в єдину культуру, а саме в культуру російську. Індустріальний розвиток країни прокаже підвищення ваги культури міської пролетарської, а, значить, російської. Тому, допомагаючи тепер селянові розвивати його сільську, українську культуру, комуністична партія, на думку прихильників цієї теорії, повинна в цій боротьбі двох культур, маючи на увазі майбутню перемогу міської пролетарської культури, свою працю поставити під знаком неминучої перемоги російської культури в цій боротьбі, що лежить у самому житті країни» [2, Ч. 1, с. 102-103]. Хоча, на думку автора статті, М. Скрипник трохи змістив акценти для підтвердження власних думок, цей виклад добре ілюструє розуміння не лише Д. Лебедем, а фактично всіма великодержавниками з ВКП(б) і значної частини верхівки КП(б)У проблем розвитку української мови і культури.

Підтриманий нігілістичною щодо національної проблеми більшістю більшовиків, Д. Лебідь пропонував за принцип культурної політики більшовиків в Україні – засаду боротьби двох культур. КП(б)У мала посісти у цій боротьбі нейтральну позицію стороннього спостерігача, українську культуру потрібно і далі толерувати і нехай вона залишається справою приватних людей. А російську б підтримувала партія, як культуру революції, майбутню світову мову. С. Николишин зазначає що, цей принцип був нібито «справедливий», «рівний» і т.д. «...та тільки модерні культури, щоб розвиватись і стояти на рівні з іншими державними культурами, кінце потребують державної опіки» [3, с. 14]. Для України, беручи до уваги пригнічений стан української культури, монополію на владу однієї, у своїй більшості, російськомовної партії, такий принцип боротьби двох культур був надзвичайно небезпечний. При вмілому керівництві з Москви це гасло могло обернутися на заклик до знищення української культури.

Хоча російська культурна політика у своїх гаслах змінювалася, проте не змінювалися люди, що проводили її на місцях. Колишні російські урядовці, що склали величезну більшість державного апарату радянської України, хоча і

були доповнені українським елементом, мали шовіністичні, антиукраїнські погляди. Вони зважали на партійну політику рівно на стільки, щоб не опинитися з нею в очевидному конфлікті. Відтепер цій армії фактичних носіїв влади в Україні було дано гасло боротьби двох культур – роби як хочеш. За обставин багаторічного гноблення української нації і при російському складі державного апарату та партії - це знову означало повернення до політики русифікації. Таким чином, це був хитрий, позірно демократичний перехідний етап до ліквідації української мови і культури.

Першим з різкою критикою поглядів Д. Лебеда виступив О. Шумський. Його стаття «По поводу одной формуль» та відповідь на неї Д. Лебеда «Поменьше поспешности» були надруковані в «Коммунисте» ч. 78 за 4 квітня 1923 р. Центральні партійні органи розкритикували погляди Д. Лебеда, хоч ті погляди по суті речі точно відбивали стан культурного відчуження між містом і селом, яке виникло внаслідок політики тих років.

У 1923 р. на XII з'їзді партії її керівництво започаткувало політику коренізації. В Україні ця політика достала назву українізації. Вже сама назва політики означала смертельний бій російському шовінізму і сприяння розвитку національної культури. Проте явна суперечність між більшовицькою теорією зближення і злиття націй та політикою коренізації викликала природні сумніви у стороннього спостерігача щодо щирості більшовицьких гасел. В Україні ці сумніви посилювалися ще й тим, що В. Ленін залишив на посаді таких «відомих прихильників» українізації як Е. Квірінг та Д. Лебідь.

Лише з літа 1925 р. починається послідовна і наполеглива робота партії у справі українізації. У грудні того ж року Перший секретар ЦК КП(б)У Е. Квірінг разом із Другим секретарем Д. Лебедем були переведені до Росії. На цей час в Україні визріли передумови для такої політики: виникла нова інтелігенція міського типу; почалася індустріалізація, що мала привести до напливу селян у промислові центри; через крах сподівань на світову пролетарську революцію партія переносить увагу на колоніальні країни а національні республіки мали стати зразком успішного вирішення більшовиками національного питання і трампліном для розширення влади Рад. Таким чином, внаслідок внутрішньопартійних, а особливо міжнародних подій українська меншість КП(б)У опинилася в становищі, коли її давно вимріяну ідею українізації почали не лише толерувати, а й підтримувати.

Порівнюючи рішення, прийняті партією та урядом протягом 1925-27 рр. з рішеннями попередніх років, не можна не зауважити деяких важливих змін у формулюваннях і змісті. Та формальна рівність, яка існувала між російською і українською мовами в попередній період, стала визнаватися недостатньою. Від державних урядовців вимагають цілковитого переходу на українську мову, забороняється приймати на роботу, до ВИШів тих, хто не знає української.

Якщо раніше українізацію мотивують необхідністю порозумітися з селянством, то нині такий підхід рішуче відкидають, який нібито приховує в собі

натяк на нижчий ступінь розвитку української культури й мови і означає їхню поразку в змаганні з буцімто вищою російською, як це сформульовано в «теорії боротьби двох культур» Д. Лебеда. Не варто говорити, що українізація передбачала в перш за все дерусифікацію урбаністичних осередків країни, оскільки село українізації не потребувало. Іноді навіть лунали голоси, що відверто закликали до українізації робітництва, проте такі вимоги було небезпечно висувати як гасло, бо з нього легко випливало б, що українізація проводиться не пролетаріатом, а поза ним і навіть всупереч його бажанню.

Теорія М. Скрипника про два типи російськомовних робітників в Україні, на його думку, мала сприяти українізації робочого класу. Першим типом російськомовних робітників були робітники українського походження, що зазнали часткової русифікації й розмовляють мішаною мовою; другий тип - справжні росіяни. «Першій численній групі, українізація допоможе вийти з непевного стану «ні тут, ні там», національні почуття другої групи слід шанувати, а людей з її середовища прихилити до української культури й української мови, що є засобом вияву тієї культури, їхнім блиском, привабою, без будь-якої примусовості»[6, с. 97]. Ця досить сумнівна теза М. Скрипника була включена до програмового партійного документу «Про підсумки українізації», червень 1926 р.

У той час М. Скрипник на посаді народного комісара освіти відігравав провідну роль у здійсненні політики коренізації, намагаючись поширити українізацію на всі ділянки суспільно-політичного, культурного й економічного життя країни. Скрізь він відчував опір і дуже добре бачив, що, хоч і переборює єдиноділимців у верхівці КП(б)У в особах Е. Квірінга й Д. Лебеда, російський шовінізм в Україні живився і далі з його цитаделі - Москви. При нагоді він «продирався» туди, щоб засудити великодержавництво в його імперському центрі. Відомі його виступи проти знаного тоді російського шовініста Ю. Ларіна. Проте Ю. Ларін не був одинокий, це скоріше типовий приклад великоросійщини в самій ВКП(б). Навіть серед російської інтелігенції вистачало таких, що сповідували подібні погляди. Серед них і визначний їх авторитет Максим Горький, який виступив проти перекладу свого роману «Мати» українською мовою і дивувався з людей, що прагнули зробити наріччя мовою і «гноблять» великоросів, які стали меншістю в межах цього наріччя.

Зважаючи на все це, М. Скрипник зрозумів, що боротьба буде важкою й затяжкою. Тому, разом із заходами практичного порядку, він запланував підкріпити свою практику теоретичною розробкою національного питання. Один із таких важливих кроків - заснування кафедри національного питання при Українському інституті марксизму, яку він сам і очолював. Його праця, як офіційного теоретика з національного питання, часто набувала форму спіростувань тих, хто критикували партійну лінію. Головною теоретичною проблемою, що стояла перед М. Скрипником, був доказ подібності російського і українського націоналізму, незважаючи на їхню взаємну ворожнечу. Його основною теоретичною новацією було викриття цієї подібності у ворожнечі, що вони сповідували.

Він переглянув «теорію боротьби двох культур» Д. Лебеда і назвав будь-яку ідею, де був присутній елемент національного антагонізму, російською або українською модифікацією теорії Д. Лебеда. Це дало М. Скрипнику зручний ярлик для засудження будь-яких ухилів від партійної лінії у національному питанні. Завдяки йому, засудження «теорії боротьби двох культур» стали настільки шаблонними, що навіть Д. Лебідь, який давно вже відмовився від неї, висловив сподівання, що її милосердно «похованою» в архівах [8]. Проте сам Д. Лебідь своєї теорії ніколи й ніде офіційно не зрікався. Не зважаючи на те, що його часто критикували в українській пресі, він використовував своє становище в Росії, щоб звідти, здалеку, підсилювати антиукраїнські погляди на українізацію.

Незважаючи на побажання Д. Лебеда, М. Скрипник не дозволив «поховати» цю справу, стверджуючи, що вона живе незалежним життям від свого автора. Наче передбачаючи можливість її відродження, М. Скрипник наполегливо і невпинно викривав «теорію боротьби двох культур» аж до кінця двадцятих років. Ось лише кілька його виступів з цього питання: «Мусить настати зворот» (1923), «Ленін та національна справа» (1924), «Про укапізм» (1925), «Зліквідувати люксембургіянство» (1925), «Десять років національній політиці на Україні» (1926), «Підсумки літературної дискусії» (1926), «До теорії боротьби двох культур» (1928), «Лист до тов. Лебеда» (1928) [2] і багато інших.

Втім, ця теорія була потрібна М. Скрипнику для підтвердження власних ідей, і він не міг так просто від неї відмовитися. Розвиток ідеї неодмінної подібності взаємоантагоністичних націоналізмів знаходимо у його статті «До теорії боротьби двох культур». Хоча цей вираз був вигаданий Д. Лебедем, на думку М. Скрипника сама ідея цієї боротьби існувала вже тривалий час. Революція принесла свободу всім народам, проте лишила неушкодженими чисельні контрреволюційні сили. У марксистський спосіб він розділяє буржуазію України на міську російськомовну і сільську дрібнобуржуазну. Національна боротьба між цими двома типами буржуазії була одночасно спільною боротьбою проти пролетаріату. Їхній вплив «втерся» до радянських установ на кожному рівні, а їхня ворожа ідеологія проникла навіть до партії, занесена туди ворожими елементами.

М. Скрипник робить спробу дослідити російську версію цієї теорії. Називаючи всі зазначені вище причини національного нігілізму перших радянських урядів в Україні, він робить висновок, що партія визнала законність українських національних вимог і підтримала їх. На прикладі хехізації німецькомовних міст Богемії кінця XIX ст. він аналізує помилки німецьких соціал-демократів, які не побачили, що майбутнє належить чеській культурі, й ізолювалися від чеських робітників. Все це призвело до фатальних наслідків. Головний їхній аргумент, на думку М. Скрипника, був подібний до аргументу Д. Лебеда, що інтернаціоналізм вимагає зайняти бік більш розвинутої німецької культури. М. Скрипник вірив, що перед комуністами в

Україні стояли по суті ті ж самі проблеми, котрі були причиною занепаду німецьких соціал-демократів у Богемії. Однак українські комуністи знайшли правильне вирішення цих проблем, запровадивши політику українізації та сприяючи розвиткові української національної культури.

Слід зауважити, що незважаючи на галасливу боротьбу з російським шовінізмом, «люксембургіянством» тощо, серйозного покарання речників цих поглядів не було, порівняно зі справжнім переслідуванням українських «ухильників»: О. Шумського, М. Хвильового та інших. У найгіршому випадку їх прилюдно критикували, звільняли з посади, після чого вони виїздили в Росію, де без великих труднощів влаштувалися на роботу.

Далі М. Скрипник переходить до розгляду українського варіанта «теорії боротьби двох культур», на прикладі М. Хвильового. Доводячи, що класовою основою «хвильовізму» була, нібито нова українська буржуазія міста і села, він робить висновок, що помилкою М. Хвильового та його прибічників було заперечення всього російського тільки через те, що воно було російське. М. Скрипник також стверджував, що захист М. Хвильовим психології Європи був теж проявом націоналістичного ухилу останнього.

Підсумовуючи, М. Скрипник наголошував, що партія осудила теорію боротьби двох культур у всіх її проявах. Вона підтримувала не боротьбу двох культур, а боротьбу на два фронти, проти російського і українського буржуазного націоналізму.

Хоча аргументи М. Скрипника були доволі витончені, бездоганно марксистські й ленинські, проте такий метод діалектичної аргументації можна використати для доказу будь-чого, залежно від того, як визначати протиріччя, яких необхідно уникнути. Наприклад, послідовники Р. Люксембург могли б доводити, що єдиним шляхом уникнення небезпеки двох взаємоантагоністичних націоналізмів була щира інтернаціоналістична політика непідтримки жодного з них і концентрація на боротьбі з капіталізмом, який К. Маркс вважав причиною всього національного гноблення і ворожнечі. А прибічники М. Хвильового могли б доводити, що єдиним шляхом уникнення обох бід українського просвітництва і російського міщанства мало бути сприйняття найвищих культурних здобутків у світовій історії, тобто європейської цивілізації. Через те, що кожен міг знайти класову основу для кожної з небажаних альтернатив, нескладна справа тому що марксизм вважав весь націоналізм докорінно буржуазним, їхні аргументи були так само бездоганно марксистські, як і аргументи М. Скрипника.

М. Скрипник захищав партійну лінію в національному питанні фактично від усіх, хто сумнівався в її правильності. Одна з найцікавіших праць - це «Результати літературної дискусії». Вона направлена на М. Хвильового, а також проти найкривіших критиків письменника. В ній автор засуджував буржуазний націоналізм та ідею того, що українська культура потребувала будь-якої опіки. Він прагнув дослідити відносини поміж українською і

російською літературою і заявляв, що українське мистецтво має відмовитися від спокуси пошуків іншого національного мистецтва, як взірця.

Ідея, що одна національна культура має вести, а інша слідувати за нею, означала, що перша була повноправним учасником світової культури, а друга - учасником нижчого рангу, залежна від свого вчителя, яка може брати участь у світовій культурі лише за допомогою першої. Хоча, наголошував він, деякі нації дійсно потребували такої опіки, проте українська культура не мала за доцільне орієнтуватися на російську культуру, мати її за модель і орієнтир.

Посилаючись на тези ЦК з українізації, що задекларували потребу української літератури опанувати всі надбання світової літератури і нарешті порвати з провінціалізмом, колоніальною спадщиною минулого, він закликав українських письменників взяти все цінне в світовій культурі, у власному національному минулому і «переробити» це під вимоги пролетаріату і побудови соціалізму.

Підсумовуючи, М. Скрипник зазначав, що в минулому були і помилки, і здобутки, проте ЦК партії відкинув «теорію боротьби двох культур» а отже письменники повинні зробити те саме.

Екскурс М. Скрипника в марксистську теорію дає нам ключ до розуміння його тактики. Відкидаючи будь-який натяк на ворожнечу до Росії і всього російського, він наголошує, що Україна не відчувала потреби орієнтуватися на Росію, вони мали бути рівними, відмітними і незалежними суб'єктами. Скрипникова лінія була десь посередині: начебто нещадно безкомпромісний у своїх висловлюваннях, він пропонував компроміс, українська культура мусить в Україні вийти переможцем, але не через вороже протиставлення російській. У процесі планового провадження українізації всіх верств суспільства, особливо пролетаріату, українська культура буде ширитися, звужуючи базу російської, поки остання зійде нанівець. При вмілому керівництві партії це можна здійснити без підсилення національної ворожнечі між Україною і Росією, які тепер, як радянські республіки, що будують комунізм і стоять спільним фронтом проти світового капіталізму, мусять зміцнювати братерське єднання. І це, на думку М. Скрипника, було можливе, якщо партія провадитиме нещадну боротьбу передусім проти великодержавного шовінізму, який прагненням відновити «єдиную неділимую Росію» породжує в Україні ворожість до всього російського і тим самим живить українській націоналізм. Проте останній не такий небезпечний, оскільки для нього не було б ґрунту, якби не нахабство російських великодержавників, які не лише не визнають українську культуру, яка має право на незалежний розвиток, а й взагалі вважають Україну неподільною частиною Росії.

Внесок М. Скрипника у справу державного розвитку української культури і розбудову реальної автономії неоцінений. Розглядаючи з висоти нашого часу цього партійного ортодокса, не можна не помітити все більшого його заангажування в українську справу з кожним роком роботи в Україні. Він пройшов шлях від лєнінського інтернаціоналіста-революціонера до українського націонал-

комуніста, незважаючи на те, що він себе таким не вважав. Хоча його патріотизм химерним чином переплітався з партійною ортодоксальністю, йому вдалося великою мірою здійснити програми українських націонал-комуністів, яких він поборював. З його допомогою вдалося реально потіснити статус російської культури в Україні, розширити сферу впливу української мови, наповнити реальним змістом державність УСРР. Він найбільше доклав зусиль до спростування «теорії» Д. Лебеда та його прибічників. Кількома роками пізніше всі досягнення М. Скрипника поставлять йому у провину, чим доведуть його до самогубства. Хоча деякі партійні і культурні діячі тих часів теж засуджували в своїх виступах «теорію боротьби двох культур», серед них А. Хвиля, Б. Борев, Є. Гирчак, П. Любченко та ін., проте найкраще це вдалося М. Скрипнику.

Завершуючи наше дослідження, спробуємо підсумувати.

Причинами виникнення «теорії боротьби двох культур» були: попередня політика царського уряду, що переслідувала та стримувала розвиток української культури; нігілізм більшовиків щодо українського національного питання; мала кількість українців у складі КП(б)У. На початку 1920-х рр. більшовики визнавали лише рівноправ'я української і російської мов, що в тодішніх умовах, зважаючи на попереднє переслідування української культури, могло призвести до поступової русифікації решти українців. Одним із головних досягнень політики радянської українізації була зміна рівноправного трактування української мови і культури поруч з російською на користь повної підтримки першої. Українська культура отримувала державну опіку, це в свою чергу відкривало широкі можливості для її стрімкого розвитку. Теоретичні розробки М. Скрипника направлені на спростування цієї «теорії», а також його практична праця в справі розвитку української культури, наповнення реальним змістом автономії УСРР, висувають цю особу в число найкращих діячів українського народу, незважаючи на його комуністичну ортодоксальність та критику деяких українських інтелектуалів.

Нині повномасштабна підтримка державою української культури є запорукою її нормального існування та розвитку. Зважаючи на сучасний стан розвитку української культури, хотілося б висловити стурбованість щодо спроб деяких лівих сил нав'язати двомовність українському суспільству. Так зване «рівноправне» існування двох державних мов в Україні призведе до закріплення теперішнього провінційного і несамодостатнього статусу української мови і культури. Для успішного розвитку української культури необхідна самовіддана і послідовна праця не одного покоління українців, повна увага держави до проблем української культури. Серед невідкладних завдань розвитку національної культури - проблеми розвитку національного книговидавництва, національної школи, патріотичного виховання, створення повноцінного шоу-бізнесу та ін. Досвід країн Західної та Східної Європи дає нам приклади успішного розвитку національної культури в демократичній країні.

ПРИМІТКА

Під терміном «радянська» українізація автор розуміє перш за все часові межі процесу, не вкладаючи в це іншого смислу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Скрипник М.О. До теорії боротьби двох культур. - Х.: Держ. вид-во України, 1928. - 71 с.
2. Скрипник М.О. Статті й промови. Т. 2: Нац. питання. Ч. 1, 2 / Укр. ін-т марксизму-ленінізму; Каф. нац. питання. - Х.: Пролетар, 1931. - С. 102-103.
3. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес: (Публіцист. рефлексії). - Б. м.: На чужині, 1947. - 119 с.
4. Кошелівець І. Микола Скрипник: Життєпис і характеристика політичної діяльності. - Мюнхен: Сучасність, 1972. - 342 с.
5. Mace J.E. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918 - 1933. - Cambridge: Harvard Univ. Press, 1983. - XIV. - 334 p.
6. Шешельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. - Чернівці: "Рута", 1998. - 208 с.
7. R. Luxemburg, Die russische Revolution. Verlag Gesellschaft und Erziehung, 1922. Herausgegeben von Legi // Скрипник М.О. Статті й промови. Т. 2: Нац. питання. Ч. 1, 2 / Укр. ін-т марксизму-ленінізму, Каф. нац. питання. - Х.: Пролетар, 1931. - С. 72.
8. Лебедь Д.З. Внимание идеологическому фронту // Большевик. - 1928. - № 7. - С. 87.

Надійшла до редколегії 11.09.2000 р.

УДК 93 (4 УКР.)

І.С. Плахтій, С.В. Шефель, А.Ф. Ігнатів

КУЛЬТУРА ХАРКІВЩИНИ У 1917-1920 РР.

Досліджується проблема перетворення культури на Харківщині у перші роки радянського режиму

Крах Російської імперії, боротьба за утворення суверенної Української держави викликали духовне пі внесення у суспільстві, яке проявлялося в усіх сферах культурного життя. Перед трудящими відкривалися двері до освіти, до вільного духовного життя, до багатств культури. Розпочалася робота по ліквідації культурної відсталості мас, насамперед, неписьменності. За даними перепису 1897 р. на Україні тільки чверть населення вміла читати й писати. На Харківщині напередодні революції 1917 р. майже 2/3 населення були неписьменними [19, с. 451]. Лише 150 осіб на кожну тисячу жителів були письменними, а більше половини дітей шкільного віку не мали можливості вчитися у школах елементарної грамоти.

Дана тема є актуальною і має практичне значення. На жаль, історія культурного будівництва на Харківщині 1917-1920 рр. недостатньо вивчена. Радянською історіографією вона розглядалася заідеологізовано. Головна увага приділялася питанню здійснення більшовиками пропагандистської роботи серед трудящих, революційним перетворенням у сфері культури з класових позицій [16]. Наприкінці 70-х - початку 80-х рр. та за умов державної незалежності України з даної проблеми вийшли праці загального характеру [18]. Але спеціального дослідження про перетворення в галузі культури на Харківщині в перші роки після повалення царату понині немає.

У статті робиться спроба показати перші кроки нових політичних режи-